

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

בראשית, תש"ע
מספר 831מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"וְאֶל-קִין וְאֶל-מִנְחֶתוֹ לֹא שָׁעָה". מדוע?

מובא בפרשתנו (ד-ג-ה):

וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרֵי הָאֲדָמָה מִנְחָה לֵּה'. וְהָבֵל הֵבִיא גַם-הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוּ וּמִחֶלְבֵהֶן וַיִּשַׁע ה' אֶל-הָבֵל וְאֶל-מִנְחָתוֹ, וְאֶל-קַיִן וְאֶל-מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיַּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו.

בראש המסה שהלל צייטלין הקדיש לנושא הוא כותב: "ימים רבים הייתי מצטער על סיפור קין והבל: למה שעה ה' אל הבל ואל מנחתו, ואל קין ואל מנחתו לא שעה?!"¹ הלוא אין במקרא כל הסבר מדוע מנחת קין לא התקבלה. מהכתוב עולה עוד שקין יזם את המעשה, וכי הבל רק הלך בעקבותיו. שאלה זו העלה כבר ר' יוסף אלבו,² שהבין מהכתוב שהטענה נגד קין הייתה שהיה עליו להביא קרבן מבעלי חיים ולא מתוצרת הארץ. לדעתו, טענה זו לכאורה איננה מוצדקת, כיוון שאין הקב"ה יכול לצפות מאדם שיבטא את הודאתו כלפיו בדברים שלא קיבל. קין עסק בעבודת האדמה, השיג באמצעותה את מה שהשיג, ולכן טבעי שיקריב מפרותיה, מהיכול שהצליח להוציא ממנה. אם כן, איזה חטא יש לייחס לו?

לכאורה, ניתן ליישב בפשטות שאלה זו על פי מה שרש"י כותב: הבל הקפיד להקריב קרבנות משובחים – "מבכרות צאנו ומחלבהן", וכנראה קין לא נהג כך. לכן רש"י מוסיף: "מפרי האדמה – מן הגרוע". הרמב"ם אף רואה בסיפור זה מסר נורמטיבי כשהוא פוסק בהסתמכו על סיפור קין והבל כי "הרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע וירחיב ידו ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו".³

ברם, על פי פשוטו של מקרא מסתבר שאין המקרא בא בטענות אל קין ואף לא נזכר בסיפור הזה שהוא בכלל חטא. הדבר היחיד שנאמר הוא שהקב"ה לא שעה למנחתו. החטא החמור בא אחר כך, כאשר קין רצח את אחיו. לכן פרשנים רבים מבהירים שמדובר כאן בוויכוח אידיאולוגי עקרוני,⁴ ובסופו של דבר הקב"ה הכריע לטובת גישתו של הבל (או של שת). הם נוטים לראות במעשי קין והבל ביטוי לשתי השקפות עולם שונות זו מזו ומנוגדות,⁵ כאשר המסר במקרא הוא שהשקפת העולם של הבל נכונה מזו של קין.⁶

לפי תרגום יונתן, הוויכוח בין קין והבל – אחרי תגובתו של הקב"ה – היה בעניין שכר ועונש.⁷ קין ידע שהקב"ה ברא את העולם במידת הרחמים, אלא שאינו נותן גמול למעשי האדם, לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. כך הוא הסביר מדוע קרבנו לא התקבל – לדעתו שלא בצדק. אבל הבל סבר כי "יש דין ויש דייקן", וכי יש צדק בעובדה שקרבנו התקבל ולא קרבנו של קין. הם רבו בעניין זה עד שקין קם והרג את הבל.⁸ לפי פירושו זה, הקב"ה

¹ הלל צייטלין, "מושג הרכוש והקניין בכתבי הקודש", מתוך: ספרן של יחידים, ירושלים תש"מ, עמ' 217. מובא בספרו של הרב אלחנן סמט, עיונים בפרשות השבוע, ירושלים תשס"ב, עמ' 6.

² ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר שלישי, פרק טו.

³ הלכות איסורי מזבח ז, יא.

⁴ הפירושים שלהלן הם אנאכרוניסטיים כיוון שהם מייחסים לבני אדם הראשון דעות ועמדות שהתפתחו בשלב מאוחר בהרבה בתולדות האנושות.

⁵ המהר"ל אף רואה במדרש רמז לניגוד מוחלט בין קין והבל בעמדותיהם. לפי המדרש קין הגיש אניצי פשתן. בפירושו לרש"י, "גור אריה", הוא כותב: "הבל וקין היו הפכים זה לזה כי זה רועה צאן שמהם הצמר וזה עובד אדמה שממנה הפשתן ומפני שהיו הפכים לא היה אפשר להתקיים יחד". אליבא דמהר"ל, שתי העמדות – הן של קין הן של הבל, היו בגדר שעטנו.

⁶ או גם, כפי שנראה, שהשקפת עולמו של שת עולה על אלה של שניהם.

⁷ תרגום יונתן על בראשית ד: ח.

⁸ אם כן, על הבל להסביר עכשיו על איזה חטא הוא נהרג.

לא שעה למנחת קין מפני שהוא ידע שהוא כופר בעקרונות האמונה, קודם שסירובו של ה' לקבל את מנחתו גרם שכפירתו התבטאה במפורש.⁹

לפי ר' יוסף אלבו, שלושת הבנים של אדם הראשון מייצגים שלוש השקפות עולם: עמדת קין: אין הבדל ערכי בין האדם לבעל חיים. על שניהם למצוא את מזונם במה שצומח מן האדמה. אין מניעה עקרונית להרוג את מי שמאיים עליהם בכל דרך שהיא. המבול שם קץ לצאצאי קין שאימצו השקפת עולם זו. עמדת הבל: ההבדל היחיד בין האדם לבעלי החיים הוא שהאדם מסוגל להנהיג מדיניות. לכן עיקר המאמץ האנושי צריך להתמצות בהשגת כוח השלטון.

עמדת שת: האדם נברא בצלם אלוקים, ועליו מוטל לעבוד את ה'. נח ובניו קיבלו מורשת זו של אביהם הקדמון והעבירו אותה הלאה עד האבות.¹⁰

אליבא דר' יצחק אברבנאל, הוויכוח בין קין להבל נסב על טיב הפעילות האנושית. לדעת קין, מוטב לעסוק בעבודת האדמה, ואילו לפי הבל יש לבכר את הטיפול בבעלי חיים. הגשת הקרבן לה' הייתה בקשה ממנו להכריע בין שתי הגישות. והנה, לפי זה הכריע הקב"ה לטובת הבל: העיסוק ברעיית צאן עולה על העיסוק בעבודת האדמה, כיוון שעבודת האדמה מבטאת שאיפות חומריות בלבד על אף נחיצותן, ואילו רעיית צאן מבטאת שאיפה לכבוד ולשררה, כאשר הנהגת הצאן היא סימן להנהגה עתידית של בני-אדם.

הלל צייטלין מפתח רעיון דומה, כאשר הוא מציין:

כתבי הקודש מבכרים כמעט תמיד את הרועה על פני עובד האדמה... על נח מסופר שהיה "איש אדמה" ולא לשבח... האבות היו רועי צאן. יעקב היה "יושב אהלים" ועשיו "איש שדה".

מה הסיבה? אליבא דצייטלין:

מפני שעבודת האדמה קשורה היא במושג הקניין הפרטי של העובד, ואין כתבי הקודש מודים בזכות שיש לו לאדם פרטי על האדמה, אלא בהגבלות ובתנאים מפורטים (שמיטה, יובל, לקט, שכחה, פאה וכו').

רש"ר הירש מפתח רעיון דומה. לדעתו, יש בעבודת האדמה סכנה חמורה. אמנם היא המפתח להתפתחות הציביליזציה,¹¹ אולם היא יכולה להוביל להתמכרות לשאיפות חומריות בלבד. לכן הקב"ה מצא לנכון להטיל על עם ישראל מצוות רבות כמו שבת, שמיטה ומצוות התלויות בארץ, כדי לנטרל את השפעתו המזיקה של העיסוק האינטנסיבי בעבודת האדמה. אבל בעבודת הרועה אין צדדים שליליים כאלה. היות שהוא מתעסק ביצורים חיים, עבודה זו מפתחת את הרגשות, יש לו פנאי גם לעניינים רוחניים, ולא בכדי כל המנהיגים הדגולים של עם ישראל היו רועים. וכותב הרב הירש:

החקלאות דורשת את כל כוחותיו הגופניים של האדם... בזיעת אפיו הוא הרוה את אדמתו, וזו נעשית לו לערך עליון, היא הופכת לחלק של אישיותו... החקלאות מעוררת ומפתחת את התרבות. לזכותה יש לזקוף את מרבית ההמצאות האנושיות. ההתיישבות יוצרת את החברה, את המדינה ואת יחסי המשפט, כשנגזר על האדם לעבוד את האדמה, נפתח הפתח להתפתחות האנושית. אך מאידך: האיכר הוא עבד לשדהו, ואדמתו מושכתו אליה... בנקל יבוא לידי הערצת כוחות הטבע, שבהשפעתם תלוי שגשוג שדהו. האמונה בה' ובמעלת האדם אבדה לראשונה אצל עמים חקלאיים. שם התפתחו לראשונה עבדות ואלילות.

כנגד זה מעלה יתרה נודעת לחיי הרועה. עיקר עיסוקו ביצורים חיים. הטיפול בהם מעורר רגשות אנושיים והשתתפות בצער הבריות... אך אין קיומו בידי אדם. כך יינצל הרועה מסכנת ההפרזה בערך עצמו ורכושו. משלוח ידו לא יעסיק את כל כוחותיו. אין הרוח נרתמת כל כך לעבודה, ועודנה פנויה לערכים א-להיים ואנושיים. משום כך היו אבותינו רועים... התורה הקדימה רפואה לסכנות הכרוכות בחקלאות והתקינה תקנות כנגד האלהת הרכוש: השבת והשמיטה וכו'.

ניתן להרחיב רעיונות אלו ולהעניק להם משמעות אקטואלית: את האדם מאפיינת שאיפה לקדמה ולהתפתחות הציביליזציה.¹² הטרגדיה היא שהתפתחות האנושות טומנת בחובה סכנות גדולות בתחום המוסרי,¹³ ואז קיימות

⁹ חולשת הסבר זה היא שעיקר הוויכוח היה אחרי שהקב"ה הכריע לטובת הבל.

¹⁰ ספר העיקרים ג, טו.

¹¹ התפתחות החקלאות הייתה השינוי הגדול בתקופה הנאוליתית, לכן היא זכתה בשם ה"מהפכה הנאוליתית". זהו שינוי חשוב עבור כל המין האנושי וצורת החיים שלו. באותה עת הוחל בעיבוד התבואה ושיפור של זני תבואה ודגנים. ההישענות על תרבות הלקטים-ציידיים והנוודים פחתה, ונמצאה דרך חלופית לספק מזון תוך הישענות הולכת וגדלה על תנובה מהאדמות המעובדות. התפתחות זו עודדה במידה רבה את גידול ההתיישבות, היות שלגידול התבואה נדרש כוח אדם רב וקבוע, וכך עלה הצורך במתיישבים קבועים. עם זאת, התנובה ההולכת וגדלה של האדמות המעובדות אפשרה לספק מזון לאוכלוסייה הגדלה. אחת המעלות של התחכום והפיתוח הגדולים של טכנולוגיות חקלאיות הייתה האפשרות לשמור עודפי תבואה בעונות ברוכות. יתרות התנובה נשמרו לעונות שבהן היה מחסור או שהן שימשו לסחר חליפין עם קבוצות אחרות. הגידול בבקוש לכוח אדם יחד עם גידול האוכלוסייה נמשכו בתקופת הברונזה, ובסופו של דבר נבנו עיירות, ולאחר מכן ערים ומדינות.

¹² "האדם היוצר", לפי הרב יוסף דב סולובייצ'יק, איש האמונה, ירושלים תשל"א, עמ' 14-15.

¹³ כפי שמתבטא בעניין זה פראנסואה רבלה: (Pantagruel, ch. 8) התפתחות המדע בלי התפתחות המצפון המוסרי אינה אלה הרס הנשמה. ניתן להסביר את סיפור מגדל בבל על פי עיקרון דומה.

שתי גישות: האחת להיאבק נגד שאיפה זו ולהיאחז בערכי העבר ועל ידי זה לוותר על יתרונות הקדמה, והאחרת – לקדם בברכה את ההתפתחות הטכנולוגית והמדעית בזהירות מרבית מסכנות בתחום המוסרי הכרוכות בה. זאת המשמעות העמוקה של דברי ה' לקין: "הֲלוֹא אִם תִּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תִיטִיב לִפְתַּח חַטָּאת רִבֵּץ וְאֵלֶיךָ תִּשׁוּקָתוֹ וְאִתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ" (ד:ז). מסר התורה הוא שגישה אחרונה זו עדיפה, לכן היא הטילה על האדם מצוות רבות שמטרתן לעזור לו להחזיק בגישה הנכונה למרות הניסיונות האורבים בדרכו. הקב"ה לא שעה למנחת קין מפני שקין נכשל במשימה להתקדם ולהתפתח לצד שמירה על ערכי המוסר, כפי שמעידה התנהגותו בהמשך דרכו. כמו כן, העדפת הרועה על פני עובד האדמה בתולדות עם ישראל אינה מעידה אלא על כישלון עם ישראל בשמירה על ערכיו. ברם, הקב"ה לא אסר לעבוד את האדמה ולקדם את תנאי החיים, והאתגר נשאר בעינו עד ימינו אנו: להיות שותף בהתפתחות הציביליזציה לצד שמירה קפדנית על ערכי התורה.

ד"ר אלכסנדר קליין
המחלקה למתמטיקה

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>.